

Kulturarvsbruk i väpnade konflikter

MATTIAS LEGNÉR* *Uppsala universitet, Campus Gotland, Visby*

Inledning

Förstörelsen av kulturarv i krigssituationer, och den återuppbyggnad eller försummelse som ofta följer på kriget, kan få djupgående konsekvenser för kollektiva minnen och identiteter. Monument kan förstöras av segrarna i ett krig för att visa på deras överlägsenhet, som när amerikanska trupper rev statyer föreställande Saddam Hussein i Irak 2003, eller för att rensa undan materiella spår av en kultur eller religion. Nya kulturarv kan vidare skapas genom krig i form av minnesplatser, museer, ruiner, minnesceremonier och så vidare.¹

Syftet med denna essä är att visa hur kulturarv har blivit måltavlor i väpnade konflikter, och diskutera vilka konsekvenser detta har medfört för bruket av kulturarv samt hur forskningen skulle kunna utvecklas. En omfattande sammanställning av tidigare forskning gjordes inför arbetet med essän. Litteraturen som behandlas är hämtad från forskning inom ett antal discipliner, företrädesvis historia, kulturvård, *heritage studies* och internationell rätt.

Inte minst det pågående kriget i Syrien och Irak, och dess konsekvenser för kulturarv i regionen gör denna forskning högst aktuell i dag.² Senare tids rapportering från konflikten visar att kulturföremål och

Essän har granskats av en extern lektör enligt modellen *single blind peer review*.

* Docent i historia, professor i kulturvård. Undersökningen genomfördes i projektet "Attacker på kulturarv: orsaker och konsekvenser sedda ur ett tvärvetenskapligt perspektiv", Uppsala universitet, där författaren är projektledare.

1. För fler exempel se Mattias Legnér, "Väld mot monument ett ideologiskt vapen", *Svenska Dagbladet (SvD)* 22/8 2015.

2. Se t.ex. Ben Isakhan, "Creating the Iraqi Cultural Property Destruction Database: Calculating a Heritage Destruction Index", *International Journal of Heritage Studies* 21:1 (2015), s. 1–21.

delar av fornlämningsområden har förstörts med avsikt. Kulturarv utgör dessutom en såväl ekonomisk som psykologisk resurs i krigföring. I dagens Syrien och Irak plundras och säljs fornyfynd och museiföremål för att finansiera fortsatt stridande,³ och välkända platser används för att iscensätta ideologiskt laddade handlingar såsom avrättningar och vandalisering.

Ämnet är stort – det finns ingen universellt accepterad definition av "kulturarv" (eng. *cultural heritage*) utan begreppet tolkas på olika sätt av forskare och praktiker – och därför behöver vissa avgränsningar göras av vilket slags kulturarv som avses. Här finns en skillnad i jämförelse med begreppet kulturegendom (eng. *cultural property*), som är fysiska objekt som knyts till ägande och lagstiftning, såsom konstverk, byggnader eller fornlämnningar.⁴ Kulturarv förstås här som kulturegendom som knyts till en gemenskap, en kulturell identitet, och som därmed verkar meningsskapande för individer och grupper.⁵ Kulturarv skapar berättelser om det förflutna som kan användas både för att ena gemenskaper och för att dra upp gränser och utesluta grupper ur gemenskapen.⁶

Nyare tids forskning inom *heritage studies* betonar att kulturarv konstrueras aktivt i samtiden, och att det inte ska ses som ett "arv" av materiell egendom som tas över från en tidigare generation.⁷ Detta synsätt har inneburit att gränserna för vad som kan räknas som kulturarv successivt har flyttats utåt, så att kulturarvsstudier kommit att omfatta allt fler teman och problemområden. Vissa forskare talar därför om att kulturarvsstudier befinner sig i en identitetskris.⁸ Det är svårare än någonsin tidigare att säga vilka avgränsningar området har och vilka dess teoretiska grunder är.

3. Neil Brodie, "Syria and its Regional Neighbors: A Case of Cultural Property Protection Policy Failure?", *International Journal of Cultural Property* 22:2–3 (2015) s. 317–335; Emma Cunliffe, Nibal Muhsen & Marina Lostal, "The Destruction of Cultural Property in the Syrian Conflict: Legal Implications and Obligations", *International Journal of Cultural Property* 23:1 (2016) s. 1–31.

4. Alessandro Chechi, *The Settlement of International Cultural Heritage Disputes* (Oxford 2014).

5. Rodney Harrison (red.), *Understanding the Politics of Heritage* (Manchester 2010).

6. Marie-Louise Stig Sørensen & Dacia Viejo-Rose, "Introduction", i Marie-Louise Stig Sørensen & Dacio Viejo-Rose (red.), *War and Cultural Heritage: Biographies of Place* (Cambridge 2015) s. 293.

7. Laurajane Smith, *Uses of heritage* (London 2006).

8. Lucie K. Morisset, "What does Heritage Change?", föredrag vid ACHS 2016–*What does heritage change? Association of Critical Heritage Studies: Third Biennial Conference*, Montreal, Kanada, 3–8 juni 2016.

En anledning till varför kulturarvsstudier växt kraftigt och av allt att döma fortsätter sin boom är att området visat sig ha en mycket stor relevans i det samtida samhället, kanske särskilt i delar av västra Europa, i Nordamerika och Australien. Frågor om identitet, kulturell tillhörighet, gränsdragningar och globalisering framstår i dessa delar av världen som områden mycket intressanta för forskning.

När "kulturegendom" blev "kulturarv"

I forskningen påpekas ofta att plundring och förstörelse av föremål som är viktiga för samhällets minne inte är en ny företeelse utan har pågått under mycket lång tid. Exempel som förekommer regelbundet i litteraturen är de romerska erövrarnas övertagande av andra kulturers symboler och skatter, till exempel San Marcos-hästarna i Venedig, som plundrades från Grekland och senare fördes till Paris av Napoleon, för att därefter föras tillbaka till Venedig, den spanska erövringen av Cordoba och uppförandet av en basilika i stadens moské, trettioåriga krigets regelmässiga plundringar, och de europeiska kolonialmakternas kulturhistoriska expeditioner i Afrika och Mellanöstern på 1800- och 1900-talen.⁹

Det har skrivits en lång rad böcker om plundringens historia.¹⁰ De flesta berör dock inte kulturarvsforskningen och talar inte om de plundrade föremålets kulturella betydelser eller vad de har inneburit för senare tiders historieförståelse. Plundringsakten i sig och föremålets förändrade ägarförhållanden har varit i fokus, snarare än deras kulturella betydelser och hur gemenskaper använt sig av föremålen på olika sätt. Det senare synsättet skulle vara det som är mest relevant i kulturarvsforskningen, men det traditionella sättet att tolka plundring och förstörelse har betonat föremålets egenskap som kulturegendom. Det som är vetenskapligt intressant borde dock inte vara att konstatera att något – som plundring eller skövling – har hänt, utan att anlägga ett perspektiv och att undersöka frågor om vad en händelse eller utveckling betyder.

9. Helaine Silverman (red.), *Contested Cultural Heritage: Religion, Nationalism, Erasure, and Exclusion in a Global World* (New York 2011); Margaret M. Miles, *Art as Plunder: The Ancient Origins of Debate about Cultural Property* (Cambridge 2008).

10. Endast ett axplock av den rikhaltiga litteraturen kan nämnas här: Wilhelm Treue, *Art Plunder* (New York 1960); Lynn H. Nicholas, *The Rape of Europa: The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War* (New York 1995); Noah Charney, *Stealing the Mystic Lamb: The True Story of the World's most Coveted Masterpiece* (New York 2010); Anders Rydell, *Plundrarna: Hur nazisterna stal Europas konstskatter* (Stockholm 2013); Ove Bring, *Parthenonsyndromet: Kampen om kulturskatterna* (Stockholm 2015).

Forskningen om plundring och skövling har i regel betraktat kulturegendom som något som i sig självt är gott för mänskligheten, och som därför bör bevaras för framtiden.¹¹ Denna idé springer ur ett upplysningstänkande där vissa föremål, så kallad kulturegendom, tilldelades en högre mening än andra föremål.¹² De ansågs representera omistliga kulturvärden som inte fick behandlas på samma sätt som mer vardagliga föremål. Hit hörde bland annat vad som ansågs vara de främsta konstverken och ett litet urval av samhällselitens byggnader, vars värden förknippades med en universell mänsklig kultur som under inga villkor fick förstöras.¹³

Framväxten av den moderna nationalstaten på 1800-talet gjorde kulturarv till en resurs i syftet att främja nationell identitet och ge staterna legitimitet. Därmed blev angrepp på kulturarv i kris känsliga för regeringar, intellektuella och opinioner. Under 1800-talet utvecklades i västra Europa en idé om att det var fel att dra in civila mål, bland dem museer och monument, i krig.¹⁴ Haag-konventionen från 1907 gjorde för första gången beskjutningen av kyrkor, museer, bibliotek och arkiv folkrättsligt tveksamma och möjliga att kritisera skarpt.¹⁵ Under första världskriget kom angrepp på kyrkor, gamla stadskärnor, museer och bibliotek att för första gången användas effektivt i propaganda riktad till den egna opinionen.¹⁶ Tyskland anföll i augusti 1914 genom Belgien och marscherade med sina arméer ner genom nordöstra Frankrike. Dessa var områden med ett stort antal medeltida kyrkor och katedraler, gamla bibliotek och konstmuseer.¹⁷ Särskilt de första tre månaderna av kriget, då fronten rörde sig fram och tillbaka, var kaotiska och ledde till en lång rad av övergrepp mot civila och attacker på kulturminnen.¹⁸

11. T.ex. Louis Réau, *Les monuments détruits de l'art français* (Paris 1959).

12. Miles (2008).

13. Derek Gillman, *The Idea of Cultural Heritage: Revised Edition* (New York 2010) kap. 1.

14. John Horne & Alan Kramer, *German Atrocities 1914: A History of Denial* (New Haven & London 2001) s. 279–280.

15. Geoffrey Best, *Humanity in Warfare: The Modern History of the International Law of Armed Conflicts* (London 1980).

16. Mattias Legnér, "Behandlingen av kulturminnen under första världskriget: Dokumentation, debatt, propagande", *GUSEM* 7 (2016).

17. Alan Kramer, *Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War* (Oxford 2007) s. 15–16.

18. Evert Vandeweghe, "Making History: The Destruction and (Re)construction of old Belgian Towns during and after the First World War", i JoAnne Mancini & Keith Bresnahan (red.), *Architecture and Armed Conflict: The Politics of Destruction* (London & New York 2014); Jeff Lipkes, *Rehearsals: The German Army in Belgium, August 1914* (Leuven 2007).

Kultur och kulturarv blev en central dimension i andra världskriget, då många städer förstördes i bombangrepp eller markstrider, alternativt som ett resultat av medveten utplåning.¹⁹ UNESCO bildades 1945 i samband med FN-konventionens tillskapande. Gradvis reste organisationen anspråk på att det fanns universellt viktiga monument som delades av hela mänskligheten och som därför skulle bevaras. Dessa monument återfanns till en början i de klassiska civilisationerna runt medelhavsområdet. En anledning till denna utveckling var världspolitisk. Med det kalla krigets början och avkoloniseringen av stora delar av världen fick tolkningen av världens historia nya betydelser. De två politiska blocken såg ett behov av att förklara sin historiska särart och kulturella överlägsenhet.²⁰ Samtidigt blev det UNESCO:s uppgift att verka för fred genom kulturella och vetenskapliga utbyten mellan länder.

Begreppet *cultural heritage* introducerades inom Förenta Nationerna med Haagkonventionen 1954.²¹ Med det avsågs inte bara materiell egendom utan också ett gemensamt ägt arv. Begreppet slog igenom internationellt med världsarvskonventionen 1972. Det skulle dock dröja till 1980-talet innan kulturarvsbegreppet blev mer spritt och använt. Anledningen till att världsarvskonventionen infördes var att flera monumentala kulturarv – Nildalen, Florens, Venedig – hotades av förstörelse på grund av miljökatastrofer och stora förändringar i miljön.²² I Egypten byggdes på 1960-talet Assuandammen som lade ett stort område under vatten, medan Florens och Venedig i Italien drabbades av översvämnningar. De första världsarven listades 1978.²³

År 1976 förklarade UNESCO att kultur inte enbart utgjordes av de verk och den kunskap som en politisk och kulturell elit framställt och bevarat.²⁴ Betoningen i organisationens arbete skulle ligga på människans ansvar att förvalta och bevara kulturarv. Världsarv blev ett komplement, eller snarare ytterligare en dimension, till nationella kulturarv. I takt

19. Nicola Lambourne, *War Damage in Western Europe: the Destruction of Historic Monuments during the Second World War* (Edinburgh 2001).

20. Tim Winter, "Heritage diplomacy", *International Journal of Heritage Studies* 21:10 (2015) s. 1002.

21. Alessandro Chechi, *The Settlement of International Cultural Heritage Disputes* (Oxford 2014) s. 37.

22. Christina Cameron & Mechtild Rössler, *Many Voices, One Vision: The Early Years of the World Heritage Convention* (London 2013) s. 12, 104.

23. Cameron & Rössler (2013) s. 45.

24. Francesco Franchioni, "Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity", *Michigan Journal of International Law* 25 (2004).

med att allt fler världsarv utpekades över stora delar av världen tenderade de att också bli måltavlor i väpnade konflikter. År 2015 fick förstörelsen av världsarv i Syrien och Irak UNESCO-chefen Irina Bokova att i braskande ordalag tala om kulturarv som "extremismens nya måltavla".²⁵

Förstörelse och (åter)uppbyggnad

I själva verket är kulturarv inte alls någon ny måltavla. I konflikterna i det forna Jugoslavien kombinerades förstörelsen av ett materiellt kulturarv med utplåningen av etniska grupper, särskilt bosniaker. Utplåningen av folkgrupper gick hand i hand med förstörelsen av materiella strukturer. Den angripande parten hoppades att genom att förstöra religiösa byggnader, bibliotek, museer eller andra viktiga offentliga institutioners byggnader kunna skada en grupps identitet och kollektiva minne. Detta mönster känns igen från andra konflikter i världen.²⁶

I det forna Jugoslavien blev så kallad kulturell rensning²⁷ en metod som systematiskt togs i bruk för att omdana såväl befolkning som landskap i ockuperade territorier. Städer och monument besköts urskillningslöst och civila dödades systematiskt i Bosnienkriget 1992–1995. En mycket stor del av landets religiösa byggnader och historiska byggnader förstördes helt eller delvis. Moskéer förstördes inte bara för att de inte längre skulle kunna användas för sina rituella funktioner. Ett annat mål med våldet var att utplåna de fysiska tecknen på den muslimska gemenskapens historiska kontinuitet i landskapet, tillsammans med tecknen på att olika religiösa samfund hade kunnat leva sida vid sida under mycket lång tid.²⁸

Mer än två miljoner människor hamnade på flykt. Under kriget revs och skövlades staden Mostar på mer än 400 historiskt värdefulla byggnader. Staden var en av de allra hårdast drabbade städerna under kriget i Bosnien tillsammans med Sarajevo och Srebrenica.²⁹ Bosniska moskéer

25. Irina Bokova, "Cultural Heritage: Extremism's New Target", föredrag 1 juli 2015, <<http://chathamhouse.org/> (17/7 2016).

26. Robert Layton, Peter G. Stone & Julian Thomas (red.), *Destruction and Conservation of Cultural Property* (Abingdon och New York 2001) s. 11–12. Se även Mattias Legné, "De nya krigens kultur", *Historisk tidskrift* 128:3 (2008) s. 511–520.

27. Robert Bevan, *The Destruction of Memory: Architecture at War* (London 2006); Martin Coward, *Urbicide: The Politics of Urban Destruction* (Abingdon 2009).

28. Helen Walasek (red.), *The Destruction of Cultural Heritage in Bosnia* (London 2015) kap. 2.

29. Walasek (2015) s. 41.

och minareter sköts sönder och schaktades bort av fienden med bulldozrar i syfte att utradera alla spår av dem.³⁰

Förstörelsen ledde till att Mostar, särskilt dess äldre stadsdel, byggdes upp igen med generöst stöd från internationella hjälporganisationer. Bron i Mostar utropades till världsarv. Återuppbyggnaden kunde emellertid inte motverka den segregering och bildandet av enklaver som pågick parallellt. Senare tids forskning om utvecklingen i Bosnien och särskilt Mostar, och det internationella stödets effekter, har betonat den cementering av etniska skiljelinjer som ägt rum sedan 1995. Återuppbyggnaden i sig har inte bidragit till försoning eller andra mål som UNESCO och andra organisationer strävar mot.³¹ Kyrkspiror restes på ena sidan om bron och minareter på den andra. Den bro som skulle symbolisera mångkultur och fred blev i stället en symbol för oförmågan att återskapa det mångkulturella samhälle som slogs sönder genom kriget.³²

Den materiella återuppbyggnaden av förstörda kulturarv är inte tillräcklig, eller kanske ens nödvändig, för att möjliggöra fredlig samexistens och mångkultur efter en svår konflikt.³³ Det har påpekats att det inte rör sig om en regelrätt restaurering av bron i Mostar, utan om uppförandet av en helt ny bro eftersom den gamla totalförstördes. De stödjande organisationernas avsikter var goda och det fanns en stark vilja, kanske allt för stark, hos många aktörer att snabbt bidra till en fredlig utveckling i Bosnien efter Dayton-avtalet. En stor del av finansieringen kom att koncentreras på Mostar, som först blev en symbol för omvärldens omtanke om Bosnien, men senare också för hur felriktade internationella insatser kan bli trots de goda avsikterna.³⁴

Restaureringen av symboliska byggnader bidrog inte direkt till försoning, men kunde ha andra betydelser, som att underlätta bosniakers återvändande till de städer och byar som hade blivit etniskt rensade.

30. Walasek (2015) kap. 1.

31. Maja Musi, "The International Heritage Doctrine and the Management of Heritage in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina: The Case of the Commission to Preserve National Monuments", *International Journal of Heritage Studies* 20:1 (2014) s. 54–71.

32. Dragan Nikolić, *Tre städer, två broar och ett museum: Minne, politik och världsarv i Bosnien och Hercegovina* (Lund 2012).

33. Dacia Viejo-Rose, "Reconstructing Heritage in the Aftermath of Civil War: Re-Visioning the Nation and the Implications of International Involvement", *Journal of Intervention and Statebuilding* 7:2 (2013) s. 125–148.

34. Sultan Barakat, "Postwar Reconstruction and the Recovery of Cultural Heritage: Critical Lessons from the last fifteen Years", i Nicholas Stanley-Price (red.), *Cultural Heritage in Postwar Recovery* (Rom 2005) s. 37–38.

I Jajce i Bosnien motsatte sig lokalpolitiker och fastighetsägare återuppbyggnaden av en äldre moské och andra restaureringsarbeten i den gamla osmanska stadsdelen. När lokalpolitikerna gradvis insåg att restaurering innebar inflöde av pengar till staden kunde åtgärderna delvis genomföras.³⁵

Tolkningarna av Mostars betydelse för återuppbyggnaden av kulturmiljöer i Bosnien går isär. Kulturarvsforskare tenderar att vara kritiska och peka på bristerna i de internationella insatsernas planering och genomförande.³⁶ Särskilt pekar man på den bristande dialogen med lokalsamhället och att UNESCO och andra stora finansörer inte har ansträngt sig tillräckligt för att engagera grupper i samhället och göra dem delaktiga i återuppbyggnaden. Trots bristerna har återuppbyggnadsprojekt i det forna Jugoslavien haft en del positiva effekter genom att de skapat arbetstillfällen och stärkt den ekonomiska utvecklingen.

De ansvariga organisationerna beskriver däremot Mostars återuppbyggnad och utropandet av bron som världskulturarv som ett stort framsteg som gjort det möjligt för Bosnien att resa sig ur de rykande ruinerna: "The reconstructed Old Bridge and Old City of Mostar is a symbol of reconciliation, international co-operation and of the coexistence of diverse cultural, ethnic and religious communities."³⁷ Inom UNESCO och ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) tycks ännu i dag finnas ett starkt behov av att beskriva dessa insatser som mycket framgångsrika, och utåt talas inte om ett behov av att kritiskt utvärdera insatserna.³⁸

Förstörelse leder till skapandet av kulturarv

Förstörelsen av Mostar ledde till att kulturarv skapades där de tidigare inte funnits, även om effekterna var andra än de som biståndsorganisationerna hade avsett. Krig kan också leda till att bebyggelse som ignorerats eller under lång tid inte erkänts som kulturarv, återställs

35. Tina Wik, "Restoring War-Damaged Built Cultural Heritage in Bosnia-Herzegovina: An International Perspective", i Walasek (2015) s. 289–293.

36. Clasje Vos, "Debating the Reconciliatory Use of Heritage: European Post-Monumentalism versus Regional National-Monumentalism", *International Journal of Heritage Studies* 21:7 (2015) s. 716–733; Musi (2014).

37. Citerat från UNESCO:s hemsida om Mostars världsarv, <<http://whc.unesco.org/en/list/946>> (16/7 2016).

38. Samtal med forskaren Dacia Viejo-Rose, Stockholm 14 juni 2016. Se även Walasek (2015) s. 21.

som en reaktion mot en tidigare minnespolitik. De kan då bli viktiga symboler i det nya identitetsskapandet. Så skedde i Kosovo efter Kosovo-kriget 1998–1999.³⁹ Medeltida *kulla*, stora gårdshus i sten, restaurerades som uttryck för kosovoalbansk kultur, så även moskéer som tidigare inte hade förknippats med kulturhistoriska värden av den jugoslaviska staten.⁴⁰

Förstörelsen av Bamian-buddhorna i Afghanistan våren 2001, och det som hände därefter, är ett annat exempel som kan illustrera en process där kulturarv skapas genom förstörelsehandlingar och andra politiska förlopp.⁴¹ Vid början av 2000-talet kontrollerades största delen av Afghanistan av talibaner.⁴² Talibanregimen var starkt auktoritär och förbjöd en mängd olika kulturella uttryck, bland dem musik, läsande och konst, förutom att kvinnors rättigheter begränsades högst påtagligt.⁴³ Internationellt hjälparbete och bistånd hindrades av regimen. Avbildningar av människor och andra levande ting förbjöds. Det var känt att somliga talibanska ledare ville förstöra gamla buddhistiska fornlämningar, medan några kunde tänka sig att använda dem för att bygga upp en turistindustri i landet. I en resolution hade FN:s säkerhetsråd pekat ut två gigantiska sandstensskulpturer som särskilt hotade av talibanerna.⁴⁴ Talibanerna erbjöds ekonomiskt stöd från omvärlden för att bevara Buddha-skulpturerna och för att minska svälten i Afghanistan, men talibanledaren Mulla Omar avvisade dessa erbjudanden kategoriskt. Han sade sig inte kunna förstå varför omvärlden tycktes värdera de gamla stenstoderna högre än afghanernas lidande.⁴⁵

Det fanns dock tecken på att skulpturerna trots allt skulle kunna bevaras. Mulla Omar hade tidigare uttalat att statyerna skulle skyddas,

39. Andrew Herscher, *Violence takes Place: The Architecture of Violence in Kosovo* (Chicago 2010).

40. Mattias Legnér, "Cultural Heritage and the Promotion of Peace: Cultural Heritage without Borders in Kosovo, 2001–2011", paper presenterat vid *ACHS 2016–What does heritage change? Association of Critical Heritage Studies: Third Biennial Conference*, Montreal, Kanada, 3–8 juni 2016.

41. Francesco Francioni & Federico Lenzerini, "The Destruction of the Buddhas of Bamian and International Law", *European Journal of International Law* 14:4 (2003) s. 619–651.

42. Rebecca Knuth, *Burning Books and Levelling Libraries: Extremist Violence and Cultural Destruction* (Westport 2006) s. 145.

43. Knuth (2006) s. 149.

44. FN:s säkerhetsråd, resolution 1267, 15 oktober 1999.

45. Gillman (2010) s. 10.

men senare ändrat sig.⁴⁶ Det internationella samfundet försökte påverka regimen att inte förstöra skulpturerna med hänvisning till att de representerade ett globalt kulturarv.⁴⁷ Säkerhetsrådets konfrontatoriska resolution kan ha bidragit till att fokusera talibanledarnas uppmärksamhet på just dessa figurer.⁴⁸ De blev en måltavla för de som ytterligare ville spetsa till konflikten med världssamfundet och stärka den egna gruppens identitet.

Den utdragna demoleringen drog till sig mediernas intresse över stora delar av världen. Skulpturernas öde var, enligt talibanernas utrikesministerium, enbart en inrikespolitisk angelägenhet.⁴⁹ Men detta var inte hela sanningen eftersom talibanerna ansträngde sig för att dokumentera förstörelsen – trots att man hade förbjudit kameror eftersom dessa avbildade världen – och sedan sprida denna dokumentation av bilder och motiveringar till omvärlden för att visa på sitt avståndstagande från FN.⁵⁰

Som en följd av händelserna i Afghanistan utropade UNESCO år 2003 Bamian-dalen till ett världsarv och antog en deklaration mot avsiktlig förstörelse av kulturarv.⁵¹ Uttalandet kan ses som ett uttryck för en ökad sensitivitet inom det internationella samfundet vad gällde förstörelse av materiellt kulturarv. FN bestämde sig för att reagera kraftfullt på talibanernas öppet artikulerade motstånd mot dess uppmaningar.

De monument som skulle bevaras var nu delvis förstörda. Frågan om vad man borde göra med dem har varit inflammerad och har ännu inte fått något svar, även om olika förslag har lagts fram. Genom förstörelsen, och konflikten mellan FN och talibanerna, hade ett nytt världsarv skapats, men för vem och i vilket syfte? Det enkla svaret är att det internationella samfundet pekade ut skulpturerna, medan politiska intressen

46. Jens Braarvig, "Iconoclasm – Three Modern Cases", i Kristine Kolrud & Marine Prusac (red.), *Iconoclasm from Antiquity to Modernity* (Farnham 2014) s. 168.

47. Salima Ikram, "Collecting and Repatriating Egypt's Past: Toward a New Nationalism", i Silverman (2011) s. 149.

48. Jamal J. Elias, "The taliban, Bamyian and Revisionist Iconoclasm", i Stacy Boldrick, Leslie Brubaker & Richard Clay (red.), *Striking Images: Iconoclasm Past and Present* (Burlington 2013).

49. Gillman (2010) s. 10.

50. Dacia Viejo-Rose, "Destruction and Reconstruction of Heritage: Impacts on Memory and Identity", i Helmut Anheier & Yudhishtir Raj Isar (red.), *Heritage, Memory & Identity* (London 2011) s. 55.

51. *UNESCO Declaration concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage*, 17 oktober 2003.

i regionen ville ta avstånd från dem. På så sätt kan kulturarv vara speglingar av en kultur- och konsthistorisk kanon, men kan också växa fram ur världspolitiska konflikter där spår av en plats historia tas i bruk för att visa på ett avståndstagande till en politisk motståndare.⁵² UNESCO beskriver i dag världsarvet i Bamian delvis som ett minne över talibanernas "tragiska förstörelse".⁵³ Monumentet blir då en minnesplats över en nutida konflikt mellan en regionalt baserad, religiös fundamentalism och världssamfundet.

Internationell kulturarvspolitik kan vara selektiv och exkluderande

Den globala kulturarvspolitiken innehåller element av selektion och exkludering. Det blir särskilt tydligt när världsarv blir insatser i konflikter. Politiken kan bli selektiv på så sätt att den erkänner mycket begränsade delar av hela kulturmiljöer, och exkluderande genom att inte tillåta att en plats historiska och kulturella betydelse kan tolkas på flera sätt. För att tala med Pierre Nora skapas minnesplatser genom historieskrivning, ceremonier och beskrivning av värden och symboler.⁵⁴

Ett exempel på en plats som redan när den utsattes för förstörelse i en konflikt var uppsatt på världsarvslistan är Timbuktu i Mali, i västra Afrika. Särskilt några av stadens moskéer och mausoleer har av UNESCO beskrivits som värdefulla för mänskligheten eftersom de representerar sufisk tradition.⁵⁵ Exemplet kan belysa hur internationella aktörer väljer att betrakta kulturarv ur dels en selektiv, dels en exkluderande synvinkel. Dessa val påverkar hur kulturarvs betydelse tolkas och vilka strategier som UNESCO och andra aktörer väljer att tillämpa i kölvattnet efter en konflikt.

Våren 2012 pågick ett uppror i Malis norra delar lett av maliska tuareger (MnLA-milisen) som tidigare hade befunnit sig i Libyen och tjänat Muammar Khadafi. Efter dennes fall och det efterföljande kaoset hade de återvänt till Mali.⁵⁶ I juni 2012 hade multietnisk islamistisk milis organiserad i olika grupper och tillfälligt allierade med tuareger tagit kon-

52. Se även Mattias Legné, "När världsarv blir militära mål", *SvD*, 18/3 2015.

53. <<http://whc.unesco.org/en/list/208> (20/7 2016)>. Författarens översättning.

54. Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Representations* 26 (1989) s. 7–24.

55. <<http://whc.unesco.org/en/list/119>> (22/2 2016).

56. Olivier J. Walther & Dimitris Christopoulos, "Islamic Terrorism and the Malian Rebellion", *Terrorism and Political Violence* 27 (2015) s. 499.

trollen över större delen av Malis territorium. Upproret radikaliserades därefter, MNLA marginaliserades och bekämpades av de islamistiska grupperingarna. Sharialagar infördes i de områden som rebellerna kontrollerade.

Demoleringen av mausoleer i Timbuktu påbörjades så fort staden hade intagits. De ansågs av islamisterna vara avgudabilder och uppmuntra till internationell turism, som borde vara förbjuden. En talesperson menade att gravarna behövde förstöras eftersom de var världsarv.⁵⁷ Angriparna var av allt att döma medvetna om att de uppträdde på en global scen och att en av deras motståndare var just FN. En annan var den franska staten. Snart drevs den islamistiska milisen bort av franska styrkor i koalition med maliska regeringsstyrkor, och UNESCO organiserade och finansierade restaureringen av sufiska monument i Timbuktu.

I september 2015 tillkännagav den internationella brottmålsdomstolen i Haag (ICC) att den hade inlett ett unikt åtal mot en misstänkt förövare. Ahmad Al Faqi Al Mahdi stod ensam åtalad och fälldes för att ha begått avsiktliga attacker på historiska monument och religiösa byggnader.⁵⁸ Det dröjde inte länge förrän ICC kritiserades för att tvinga fram ett bondeoffer i syfte att testa möjligheten att döma krigsförbrytare för förstörelse av världsarv, medan ledare bakom upproret i Mali tycktes komma undan.⁵⁹ Den förstörelse av medeltida manuskript som pågick samtidigt i Timbuktu har däremot inte lett till något åtal ännu. Eftersom manuskripten inte ingår i det utpekade världsarvet kan deras förstörelse inte leda till åtal i en internationell domstol.⁶⁰ Andra aspekter som inte täcks in är nyare bebyggelse på platsen, eller ortsbornas egen uppfattning om sitt kulturarv. Här framgår hur selektiva globala kulturarvsprocesser kan vara: stater och överstatliga organisationer ingriper (ibland) för att rädda kulturarvet från förstörelse, men i regel först efter att deras intressen hotats och behöver försvaras.⁶¹

Konstruktionen av internationella brottmålsdomstolar, och deras arbete med att lagföra personer för angrepp på kulturarv är en del i

57. Elias (2013) s. 157.

58. Al Mahdi dömdes den 27 september 2016 till nio års fängelse. Se ICC:s hemsida <<https://www.icc-cpi.in>> (24/8 2016).

59. Hugh Muir, "Why the ICC has the wrong Man on Trial over the Invasion of Timbuktu", *The Guardian* 30/9 2015.

60. För en tolkning av ICC:s stadgar se Frulli (2011) s. 206.

61. Se vidare Barakat (2005) s. 37–38; Viejo-Rose (2013).

framväxten av en global kulturarvspolitik. Politiska ledare i Europa, bland andra påven, har offentligt fördömt Islamiska Statens angrepp på kulturarv, och Italiens regering har på allvar föreslagit att FN:s fredsbevarande styrkor ska kunna sändas för att försvara hotade kulturarv i olika länder.⁶² Vem gynnar sådana uttalanden och vad tjänar de till? De syftar i första hand till att visa den talandes positionering gentemot dess motståndare, och är en uppmaning till andra att sluta upp på talarens sida. En konsekvens blir att kulturarv allt mer vävs in i politisk retorik och i säkerhetspolitiska strategier, och att kulturarv kan bli bränsle i en eskalerande konflikt.

Avslutande reflektion

Återuppbyggnaden av förstörda symbolbyggnader leder inte med automatik till att relationerna mellan parterna i konflikten förbättras. För det krävs ett helt paket av olika insatser. Forskning har under de senaste åren visat att stora organisationer som har en nyckelroll i återuppbyggnad av kulturarvsbyggnader efter konflikter har en allt för förenklad och verklighetsfrämmande syn på kulturens, historiens och identiteters roll.⁶³ De övergripande målen, och hur de ska nås, diskuteras sällan. Organisationerna har också problem att hantera och lära sig av tidigare misstag och erfarenheter. Hjälpinsatser riktade mot kulturarv används också i geopolitiska syften för att förbättra staters inflytande i en region, som då Turkiet gett stöd till återuppbyggnaden av islamiskt kulturarv på Balkan.⁶⁴

Missbruket av kulturarv upphör inte automatiskt när mer fredliga förhållanden har infunnit sig efter en väpnad konflikt. Det direkta våld som hade utövats i kriget kan fortsätta i form av strukturellt eller symboliskt våld. Händelser som orsakade förstörelsen blir centrala för hågkomsten av den och påverkar på ett djupgående sätt hur platsen uppfattas i framtiden.⁶⁵

62. Philip Pullella, "Pope calls in Christmas Message for Unity against Militant Atrocities", *Reuters* 25/12 2015; James Politi, "Italy's Renzi Vows to fight Terrorism Threat with Culture", *Financial Times* 24/11 2015.

63. Viejo-Rose (2013); Musi (2014); Vos (2015); Barakat (2005).

64. Christina Luke, "Cultural sovereignty in the Balkans and Turkey: The Politics of Preservation and Rehabilitation", *Journal of Social Archaeology* 13:3 (2013) s. 350-370.

65. Marie-Louise Stig Sørensen & Dacia Viejo-Rose, "Introduction", i Marie-Louise Stig Sørensen & Dacio Viejo-Rose (red.), *War and Cultural Heritage: Biographies of Place* (Cambridge 2015) s. 12.

Konflikter omvandlar och nyskapar kulturarv i form av kollektiva minnen, monument, historieskrivning, turism och återuppbyggnadsprojekt.⁶⁶ Ett sådant synsätt på kulturarvs betydelse i och efter väpnade konflikter kontrasterar mot de synsätt som traditionellt har anlagts på analysen av återuppbyggnaden av samhällen efter konflikter, där olika organisationer och aktörer ofta söker att återställa kulturarv till ett tidigare tillstånd genom byggnadsprojekt. Man tycks missa att dessa byggnader och miljöer kan ha fått en helt annan betydelse efter konflikten jämfört med vad de hade innan.

I Kosovo har den serbisk-ortodoxa kyrkan motarbetat interventioner som syftade till att stärka den ekonomiska utvecklingen i lokalsamhällen med serbisk majoritet. Anledningen var att man inte ville samarbeta med organisationer som kom från länder som stödde Kosovos krav på självständighet.⁶⁷ De serbisk-ortodoxa kyrkornas kulturella och historiska betydelse i Kosovo förändrades radikalt efter 1999 jämfört med tiden före kriget, då de hade representerat först den jugoslaviska och senare den serbiska nationalstaten. Efter kriget representerade kyrkan i stället en etnisk och religiös minoritet i ett framväxande land.

I realiteten torde det inte vara möjligt eller ens önskvärt att återupprätta den historiesyn och den kultur som rådde före en konflikt. Motstridiga tolkningar av kulturarv och deras innebörder, och en aktiv minnespolitik som syftat till att föra ut en särskild tolkning av ett nationellt kulturarv och till att tysta andra tolkningar, kan vara en del av orsaken till varför konflikten utbröt.

Kulturarv kan underblåsa konflikter och även förlänga dem. Det är inte något som är gott eller positivt i sig självt, men det tenderar att framställas så av myndigheter och andra organisationer som arbetar med det. Kulturarvsforskare som studerat internationella relationer har i hög grad uppehållit sig vid UNESCO:s och ICOMO:s roller som globala aktörer, och riskerar att överbetona dessa organisationers inflytande i relation till andra aktörer.⁶⁸ En uppgift för kommande forskning blir att bättre utforska samspelet mellan globala och statliga aktörer där internationella organisationer, exempelvis Kulturarv utan gränser med dess

66. Sørensen & Viejo-Rose (2015); Martin Gegner & Bart Ziino (red.), *The Heritage of War* (London 2012).

67. Legnér (2016).

68. Winter (2015) s. 998–999.

förgreningar på Balkan, verkar för att vi ska kunna förstå den betydelse som kulturarv och identitet tillskrivs i återuppbyggnad efter konflikter. En viktig uppgift för forskning om kulturarvs betydelser i samband med konflikter borde därför bli att bättre förstå hur och varför kulturarv tolkas, omvandlas och används av olika aktörer i konflikter.